

Наталія Рибіна, Олександра Лотоцька

ПРОВІДНІ ТА ПЕРИФЕРІЙНІ ОЗНАКИ РИТМІЧНОЇ СТРУКТУРИ АНГЛІЙСЬКОГО МОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЛІНГВІВ

Досліджено просодичну інтерференцію в процесі актуалізації ритмічної структури англійського мовлення. У результаті фонетичного дослідження було визначено провідні та периферійні ознаки мовлення українських білінгвів.

Ключові слова: *просодична інтерференція, ритмічна структура, білінгви.*

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується поглибленим вивченням проблеми міжмовних контактів та динаміки взаємодії мов у міжкультурному спілкуванні. Відомо, що загальні питання мовної компетенції білінгвів, особливостей фонетичної інтерференції доволі широко розроблені у працях українських та зарубіжних дослідників. Проте фонетична наука ще не має у своєму розпорядженні доволі повних уявлень про характер та взаємодію фонетичних підсистем загалом і ритмічної структури зокрема у мовленні білінгва на матеріалі англійської та української мов.

Мета статті полягає в обґрунтуванні основних закономірностей актуалізації ритмічної структури інтерферованого англійського мовлення українських білінгвів шляхом проведення відповідного аудитивного аналізу.

Відомо, що ритм, як регулярне циклічне чергування співвіднесених явищ, атрибут руху, спосіб існування матерії, є однією із просодичних характеристик усного чи писемного тексту [2, с. 75]. Це цілісна структурно-стійка система складної взаємодії стабільності та змінності, дискретності й неперервності. Існування концепції ритму відображає різні напрямки у вивченні цього явища, які ми спробували узагальнити з погляду поставленої у статті мети.

Ритм досліджувався і досліджується у різних напрямках та відповідно у різних підходах. Відомо, що найглибшого вивчення набули три основних аспекти вивчення ритму: фізіологічний, психологічний і, звичайно, лінгвістичний.

З фізіологічного погляду ритм розглядають як чергування напружень і розслаблень різних органів артикуляції, що породжують адекватне утворення наголошених і ненаголошених складів [1, с. 17], або як певна послідовність м'язових рухів [2, с. 19]. Людське мовлення ритмічне, в його основі лежить рівномірність дихання, що визначає паузи, які природно виникають у мовленні в момент вдиху. Ці паузи поділяють мовлення на рівні групи слів (дихальні групи), що промовляються під час видиху і відокремлюються один від одного паузами (вдих). Цей, найпростіший, фізіологічно зумовлений ритм поєднується зі змістовим ритмом (змістовими групами), оскільки в людському мовленні завжди є по-тяг до відносної змістової викінченості мовленнєвих відрізків, що розташовані між паузами. Отже, фізіологічною основою ритму є ємність оперативної пам'яті мозку [2, с. 18] та регулювання дихання, що коректується змістовою викінченістю фраз [1, с. 151]. Фізіологічну основу ритму опановують разом з умінням говорити, і лише змістовий аспект додається на певному етапі розвитку мовлення та мислення.

Психологічні концепції ритмічних утворень у мовленні ґрунтуються на припущенні про існування певних психічних тенденцій, що спричиняють ту чи ту ритмічну послідовність або її сприймання. Мовленнєвий ритм не існує поза сприйняттям: це властивість мовлення, яку неможливо відокремити від значення висловлювання [4, с. 13].

Зрозуміло, що фізіологічні та інтелектуальні основи ритму є спільними для всіх форм мовлення. Це проявляється в тому, що як елемент звучання мовлення спирається на фізіологічні основи, на ритм дихання, а як елемент форми мовлення, що виконує комунікативну функцію, ритм співвідноситься зі змістом, тобто коректується, керується й організується інтелектуально [5, с. 70]. Отже, взаємодія рідної та іншомовної просодичних систем загалом та ритмічної структури зокрема відбувається на всіх мовних рівнях і характеризується певними спільними ознаками.

Як уже було зазначено, суть фізіологічної зумовленості мовленнєвого ритму полягає, насамперед, у тому, що ритм мовлення значною мірою визначається ритмом дихання. Зміни ритму дихання спонукають і зміни ритму мовлення. Інтелектуальне коректування "природного", "дихального" ритму мовлення є можливим завдяки тому, що між диханням й інтелектом існує зворотний зв'язок, що дозволяє регулювати тривалість видиху залежно від завдань повідомлення. Таке коректування не знімає значення дихального ритму для ритму мовлення, тому що не може бути ритму мовлення, який суперечить законам дихання. Ось чому

саме ритм дихання диктує якісну межу можливого для подовження видиху, і ця межа обумовлена індивідуальним запасом дихального повітря.

Отже, ритм дихання існує не відокремлено, а у взаємозв'язку з інтелектуальним чинником, визначає і регулює ритм мовлення. Різноманітність природних ритмів дихання у різних людей і залежно від низки факторів визначає і різноманітність ритмів мовлення. Проте за даними певних досліджень [1; 3; 4], індивідуальні й ситуативні особливості ритму не знімають значення середніх ритмічних показників, що притаманні ритмові мовлення будь-якої людини.

Лінгвістичні концепції розглядають ритм атрибутивно та функціонально. Атрибутивний підхід пропонує вивчати внутрішні властивості ритму, а саме: його періодичність, структурність, інтонаційну оформленість тощо; функціональний – вивчає ритм у процесі спілкування та функції, що їх він при цьому виконує. Саме лінгвістичні особливості ритму намагаються опанувати білінгви, які вивчають будь-яку іноземну мову.

Лінгвістичні уявлення щодо ритму тісно пов'язані з розглядом його, з одного боку, як форми сприймання мовленнєвого потоку, а з другого – як механізму, що поділяє цей потік на ритмічні одиниці й об'єднує їх у структури, ідентичні для мовця та слухача у певній мовній спільності. Подальший розгляд проблеми виявив, що більшість дослідників приходять до спільної думки про те, що ритм є іманентною властивістю людського мовлення і відтворюється носіями мови з моменту усвідомленого говоріння [2, с. 119]. Крім того, ритм – основа хроноструктури мовленнєвого потоку і слугує мірою часу в мовленні. Поняття ізохронності (рівночасності поділу на ритмічні відрізки, рівні між собою за кількістю часу, потрібною для їх читання) є одним із фундаментальних у теорії мовленнєвого ритму. Саме воно лежить в основі поділу мов на тактолічильні і складолічильні [2, с. 16]. Питання ізохронності в англійській мові розглянув ще 1775 року Дж. Стил, який помітив рівність часових інтервалів між пульсаціями (каденціями) на перцептивному рівні, тобто відзначив рівність не лише міжударних інтервалів, а й ритмічних фраз (каденцій, за термінологією автора). В основі існуючих тоді теорій лежав або принцип рівності міжударних інтервалів (теорії рівності такту цього інтервалу), або принцип нерівності розподілу складової тривалості в ритмічному такті. Отже, думка про компресію складів у ритмічному такті, що впливає з рівності міжударного інтервалу і полягає у зменшенні тривалості голосного в ненаголошеному положенні, вперше була висловлена 200 років тому.

Логічно припустити, що мовні та позамовні аспекти ритму існують у тісному взаємозв'язку. Фізіологічні та психологічні процеси допомагають зрозуміти характер функціонування ритму як лінгвістичного явища. Результати, що їх отримали у дослідженнях, здійснених під керівництвом Л. Чистович [1, с. 16–18], довели, що ритмічна послідовність складів генерується внаслідок власної ритмічної активності певних нервових центрів. Це означає, що для синтезу програми мовлення використовують дві системи. Перша з них містить вказівки на те, коли потрібно здійснити рух, а друга перелічує необхідні рухи та виявляє їх послідовність. Це положення підтверджує потребу розгляду ритму в лінгвістичному аспекті з погляду просторової та часової організації ритмічних одиниць. Ритм – основа хроноструктури мовленнєвого потоку і слугує мірою часу в мовленні, проте ця структура повинна існувати за певними правилами, що їх вивчають через дослідження її внутрішньої організації у просторовій екзистенції.

Незаперечним є той факт, що мовленнєвий ритм виконує динамічну функцію [1, с. 26], тобто слугує вираженню різних смислових відтінків значень. К. Барішнікова сформулювала і визначила функції ритму як явища мови і мовлення, наголосивши, що вияв такої властивості ритму, як періодичність, тісно зв'язаний зі статичною функцією ритму, яка полягає у збереженні синхронно-стійких темпоральних чергувань, що склалися історично. Статична функція надає ритму специфічних національних ознак, закріплених узусом звукової системи (факт мови). Ієрархічний розподіл складів, що сприяє вирішенню ритмічної інерції і, отже, бере участь у реалізації контрастно-кульмінаторної функції інтонації, визначається динамічною функцією інтонації (факт мовлення). За справедливим зауваженням Г. Торсуєва, “чітко виражена ритмічна структура володіє разом з тим більшою гнучкістю і може варіювати залежно від змістових і експресивно-стилістичних завдань мовлення” [2, с. 44]. Отже, у фонетичних дослідженнях доцільно говорити саме про мовленнєвий ритм.

Хоча просодична форма одиниць ритму сама по собі не несе якоїсь змістовної інформації, вона здатна активно сприяти формуванню цілісності тексту тим, що може приводити різні “полярні” змістові відношення до відповідної естетичної рівноваги, яка характерна для тієї чи іншої групи текстів. Просодичний аспект формування ритмічних одиниць розглядають на всіх рівнях побудови тексту і в безпосередньому зв'язку з категоріями цілісності та зв'язності. Більшість лінгвістів, розглядаючи інтонацію та ритм, останній вважають компонентом інтонації [1; 4; 5]. Інший погляд висловлюють дослідники, які стверджують, що мова маніфестується у звуці, тобто лише в чотирьох якостях, що сприймаються: тривалості (темпі), силі, висоті тону й тембрі [2, с. 28]. Інших сприйманих якостей звуку, на думку російської дослідниці, нема, тому доцільно, називаючи компоненти інтонації, ставити ритм в один ряд із тривалістю, частотою основного тону, інтенсивністю та тембром, оскільки “...ритм ... не є чимось додатковим до якостей звуку, він виявляється в них і лише в них” [2, с. 41].

Усі лінгвістичні та нелінгвістичні дослідження повинні мати прагматичний характер, а головна функція ритму в мові – зробити інформацію недвозначною та зрозумілою, з одного боку, та полегшити її звукове сприймання – з другого. Для експериментальної перевірки особливостей актуалізації ритмічної структури англійського мовлення україномовними білінгвами нами було проведено аудитивний аналіз. Дослідження виконувалося на матеріалі монологічних текстів підручників та діалогічних текстів розмовно-побутової тематики, дібраних із лінгафонних курсів сучасної англійської прози.

Результати зіставного аналізу ритмічних одиниць підтвердили, що англійський еталон та інтерферований варіант суттєво відрізняються в обох текстових групах. Була помічена надмірна кількість сильно наголошених складів, оскільки українській мові притаманне виділення сильним наголосом усіх слів у синтагмі і, відповідно, роль семантичного та граматичного чинників акцентуації є вагомішою, в той час як в англійській мові у такому разі визначальним є чинник ритму. Помітною була і заміна акцентних та темпоральних структур ритмічних одиниць, заміна наголошуваних моделей англійської мови відповідними моделями української мови. Цікаво також зазначити, що були помічені ритмічні структури, нехарактерні ні для англійської, ні для української мов – україномовні білінгви “створювали” свої штучні моделі актуалізації ритмічної структури тексту. Проте на рівні висловлювань діалогічних текстів інтерференція відзначалася меншою мірою, що, на думку інших дослідників, пояснюється більшою типізованістю просодичних структур і, як наслідок, збільшується вірогідність сприймання незначних відхилень [1, с. 149].

У досліджуваних мовленнєвих фрагментах було зафіксовано також неадекватну паузацію всередині інтонаційних груп, некоректного поділу на ритмогрупи внаслідок труднощів швидкого охоплення тексту, правильного його розуміння та інтерпретації.

Отримані результати підтвердили результати теоретичного дослідження англійського дослідника П. Баума, який вважає, що ритм прозового мовлення, а отже і всіх прозових текстів, виявляє себе у трьох аспектах:

1) у поділі та організації складових текстів, що виражають окремі ідеї, почуття, думки, що їх автор хоче передати слухачеві (читачеві);

2) в оформленні цих смислових частин за правилами мови;

3) у мистецтві з'єднання всіх мовленнєвих компонентів в ритмічно єдине ціле [1, с. 78]. Неважко побачити, що ці положення відображають усі сторони мовленнєвого ритму: від смислового поділу тексту (абзац) до оформлення цих смислових частин за мовними законами (речення, слово) та засобів з'єднання одиниць мовлення в ритмічне ціле (склад, слово, речення, абзац).

Враховуючи вже зазначене, не можна заперечувати факту, що всі ритмічні одиниці виражаються взаємодією просодичних засобів мовлення, певна впорядкованість яких зумовлює характер ритму і членування мовленнєвого потоку, закладене у змісті висловлювання мовця і визначене сприйманням слухача [5, с. 78]. Розглядаючи актуалізацію будь-якого тексту як явище мовленнєво-розумового процесу, завдяки якому відбувається перехід від орфографічного до орфоепічного коду, зауважимо його орієнтацію на сприйняття та декодування закладеної в мовленнєвому потоці інформації, що передається на різних мовних рівнях: лексичному, синтаксичному й фонетичному. Оскільки звукова реалізація художнього тексту складається з двох основних елементів: звука та надсегментної структури, – то для правильної інтерпретації смислової інформації тексту важливе розуміння і лексико-граматичної, і просодичної його організації. Процес переходу з однієї мови в іншу не може відбуватися миттєво, а лише через стадію опосередкованого володіння іноземною мовою. Це пов'язано з тим, що індивід починає вивчати іноземну мову, маючи вже сформовані акустичні й артикуляційні механізми мовлення, властиві його рідній мові, і просодична система іноземної мови засвоюється ним опосередковано через звернення до вмінь і навичок первинної мови та крізь призму фонологічного слуху. Завершальним етапом такого засвоєння є досконале володіння іноземною мовою, що стає можливим завдяки сформованому в мовній свідомості білінгва алгоритму усвідомлення структури рідної мови.

Література

1. Валігура О. Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів: монографія / О. Р. Валігура.— Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. — 288 с.
2. Abercrombie D. Studies in Phonetics and Linguistics. — London: Oxford University Press, 1965. — 151 p.
3. Adams C. English Speech Rhythm and the Foreign Learner. — Paris–New York : Moulton Publishers: The Hague, 1979. — P. 86–90.
4. Best C. T. Nonnative and Second language speech perception // Language experience in second language speech learning. — Amsterdam: John Benjamins, 2007. — P. 13-14.
5. Major R. C. Transfer in Second Language Phonology: A review. — Amsterdam & Philadelphia: JB Publ. Comp., 2008. — P. 63–94.

The article focuses on the study of prosodic interference in the process of rhythmical structure actualization. As a result of phonetic research it has been considered leading and outlying features of Ukrainian bilingual's speech.

Key words: prosodic interference, rhythmical structure, bilinguals.